

3 1761 07285980 4

Gaoni responsumok

BM
522
A1G36
1912
c.1
ROBA

Digitized by the Internet Archive
in 2010 with funding from
University of Toronto

GÁONI RESPONSUMOK

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVTÁRÁNAK
ARAB ÉS HÉBER KÉZIRATAI (KAUFMANN-
ALAPITVÁNY 593/C I. 2. SZ.) ALAPJÁN

KIADTA,
FORDITOTTA ÉS MAGYARÁZATOKKAL ELLÁTTA

D^R KIS CH. HENRIK

BUDAPEST
AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. NYOMÁSA

1912

PRECAT
A 01131

2
007603214050

*hiszlelendo
Frischman
rabbi úrnak
biztonsággal
a szer*

GÁONI RESPONSUMOK

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVTÁRÁNAK
ARAB ÉS HÉBER KÉZIRATAI (KAUFMANN-
ALAPITVÁNY 593/C 1. 2. SZ.) ALAPJÁN

KIADTA,
FORDITOTTA ÉS MAGYARÁZATOKKAL ELLÁTTA

D^R KIS CH. HENRIK

BUDAPEST
AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. NYOMÁSA

1912

DR KAUFMANN DÁVID

EMLÉKÉNEK

KEGYELETTEL

ELŐSZÓ.

A zsidó szellemi életnek időszámításunk első évezredében két szintere van: Palesztina és Babilónia. Az első két évszázadban kizárólag Palesztina, azután Babilónia Palesztina mellett, végül kizárólag Babilónia.

Ezen évezred tudományában négy időszakot különböztethetünk meg:

I. A tannák időszaka. R. Jochánán ben Zakkáj fellépésétől R. Jehuda, a patriarcha haláláig (70—219). Négy nemzedéket foglal magába s szellemi tevékenysége a »misnában« jut kifejezésre.

II. Az ámorák kora (219—499), a babilóniai iskolák alapításától a talmud lezárásáig terjed. Az ámorák e nagy műve felöleli koruknak s az őket megelőző időknek szellemi munkásságát teljes egészében.

III. A talmud befejezése utáni babilóniai törvénytudók, a szaboreusok kora, kiknek működési ideje pontossággal meg nem állapítható, de körülbelül másfél évszázadra tehető (500—650).

IV. Végül a gáonokkal kezdődik a negyedik korszak s tart a nagy hírnévre szert tett Hájá gáon haláláig (650—1038). E korszaknak szellemi működése nagyon sokoldalú. Leginkább azonban responsumaikban — a hozzájuk beérkezett különböző tartalmú kérdésekre adott válaszaikban — jut kifejezésre. Ezeknek nagy része már ki van adva több kötetes gyűjteményekben.

Jelen értekezésemben azt a célt tűztem ki magam elé, hogy a Kaufmann Dávid-féle könyvtárban levő még eddig kiadatlan héber responsumok egy részét s az arab responsumokat teljesen kiadjam, lefordítsam s magyarázatokkal ellássam. De mert ezen responsumok oly tartalmuak, hogy részint az ara-

bokkal való érintkezés befolyásának a bélyegét hordják magukon, részint keletkezési korszakuk belső viszonyaival szoros összefüggésben vannak, nem tartottam fölöslegesnek bevezetésül ezen korszak belső történetének idevágó phasisait — az említett tények tekintetbe vételével — adni.

Legyen szabad e helyen is legbensőbb köszönetemet és hálámat kifejeznem méltóságos dr. Goldziher Ignác tanár úrnak számos útbaigazításáért, őszinte jóakarataért és támogatásáért, valamint dr. Weisz Miksa tanár úrnak, a Kaufmann Dávid könyvtár rendezőjének azon fáradozásáért és előzékenységeért, melyet irántam a kéziratok másolása alkalmával tanúsított.

Budapesten, 1912. április havában.

A szerző.

BEVEZETÉS.

Nincsen semmi sem, mi állhatatosabban dacolhatna az idővel, mint a népek szellemi megnyilatkozása.

Ezt a jelenséget tapasztalhatjuk a zsidó tudományoknál igen gyakran s számos helyen, de különösen az utolsó perzsa királyok idejében Mesopotámiában, ahol Jezdiger betiltotta a tannal való foglalkozást s beszüntette a négy évszázad óta nagy virágzásnak indult iskolák működését.¹⁾

A nagy üldözések közepette már végveszély fenyegette a zsidó irodalmat, midőn váratlanul segítség jelentkezett Muhammed személyében. Muhammed fellépésének idején nagy szeretettel viseltetett a zsidók iránt, mert nekik köszöni, — Goldziher Ignác²⁾ szerint — hogy eszméi Jathribban (később Medina) könnyű szerrel elterjedtek, mert ők készítették elő számára a talajt, hogy eszméi minél szélesebb rétegben terjedjenek. Nyomában jártak utódai is, akik az Iszlám terjedésének első évszázadaiban — mint Goldziher több történeti példával igazolja³⁾ — úgy a keresztények, mint a zsidók iránt nagy toleranciát tanusítottak. Egy bizonyos türelmi adó (dsizja) lefizetése mellett zavartalanul gyakorolhatták vallásukat. De nemcsak a vallás tekintetében, hanem a polgári élet egyéb megnyilatkozásaiban is kímélet és jó bánásmód volt tapasztalható. Kötelességüknek tartották a nem muhammedánokat minden támadással szemben megvédelmezni: »Die Bedrückung der unter islamischem Schutze stehenden Nichtmuslimen (ahl-al-dimma) wurde von den Gläubigen als sündhafte Ausschreitung beurtheilt.«³⁾ Csak később, a fanatizmusnak alkalmasabb idején történtek üldözések. Muhammed különben annyira ment a nem-muhammedánok védelmében, hogy híveit fenyegetéssel buzdította ebbeli kötelességükre mondván:⁴⁾ »Aki keresztény vagy zsidó

emberen jogtalanságot követ el, az ellen én magam kelek ki vádló-kép a feltámadás napján«. A muhammedánoknak a zsidókkal való jó bánásmódja sem belső életük intézményeiben, sem irodal-mukban nem maradt hatástalan. Mert, mint Grätz helyesen bizonyítja,⁵⁾ a szurai gáonatus⁶⁾ intézménye is az arabok fel-lépésének köszöni eredetét, mert a talmud utáni korszak perzsa királyairól nem tehetjük fel, hogy némi politikai jogokkal járó zsidó tekintélyt létesítettek volna. Igaz ugyan, hogy Serira levelében már a Muhammed fellépése előtti időből említ gáonokat,⁷⁾ de a levélnek ide vonatkozó része teljesen homá-lyos, ami nem is csoda, ha tekintetbe vesszük az akkori kor-nak szomorú eseményeit, amely korból tehát alig maradhattak fenn források Serira számára levelének megírására. Mind-amellett, hogy Halevy tiltakozik⁸⁾ Grätznek azon nézete ellen, amely Serira levelének megbízhatóságát kétségbevonja, még sem tagadhatjuk, hogy Serira gáon levelében elfogultan beszél a pumbádítai iskola kiválóságairól a szurai iskola rovására. A szurai gáonok felsorolásánál ugyanis tapasztalhatjuk, hogy Serira nagy buzgalommal emeli ki az egyeseknél, hogy a pumbádítai iskolából emeltettek a gáoni székbe. Ezeknek az állításoknak a felhasználásával nagy hangon cáfolgatja Halevy⁹⁾ Weisz I. H.-t és Grätzet, akik az iskolák elsőbbségének a kér-dését a szurai iskola javára döntötték el.¹⁰⁾ Szerintök ugyanis, ha a pumbádítai iskolafő széke megüresedett, akkor egy szurai tudóssal töltötték azt be. Ezt a nézetet Halevy Serirának fönt említett állításával igyekszik megdönteni s azt a tényt bebizo-nyítani, hogy a szurai iskola csak az amorák idejében volt előnyösebb kelyzetben, mint a pumbádítai, de a gáonok idejé-ben a szurai iskolafő széke megüresedése idején többször töltöt-ték azt be pumbádítai tudóssal, mint megfordítva. De ha szem-ügyre vesszük a gáonok megválasztásának módját, úgy azonnal meggyőződhetünk, hogy Halevy bizonyítékai veszítenek értékükből.

A világtörténelemnek egyik gyakran ismétlődő jelensége, hogy az uralom birtoklása körül támadt surlódások az illető nemzetet végveszélybe sodorják. Ilyen surlódások támadtak gyakran az exilarcha (a száműzetés feje) és a szurai gáon között is hatalmi féltékenységből. Utóbbinak korlátlan jogai közé tartozott a gáonok megválasztása. Mivel azonban nagyobb

részük nem ismerte a zsidó tant, gyakran megtörtént, hogy arra érdemtelen egyének jutottak a gáoni méltóságba.¹⁰⁾ Igen gyakran történt ez meg Bosztanái exilarcha fiainak uralkodása idején, akik a gáoni székek betöltése körül a legnagyobb jogtalanságtól s erőszakosságtól sem riadtak vissza.¹⁰⁾ Már most az a tény, hogy az exilarchák a szurai iskolafőnek megüresedett székét gyakran pumbáditai tudósokkal töltötték be, még nem bizonyítja Halevy állítását, hanem inkább megerősíti azt a feltevést, hogy az exilarchák előttünk ismeretlen események következtében a Szurában honos s esetleg családja révén is hatalmasabb jelölt helyett, az idegen jelöltet választották meg, aki kisebb csorbát ejtethet tekintélyükön, mint az Heródes idejében történt, hogy a király a patriarchatusi székben szívesebben látta a babiloni szegény családból származó Hillélt, a gazdag s előkelő Sámájánál.

Az arabok hatalmas terjedésének a nyomai — mint már említettük — a zsidók irodalmában is észlelhetők. A szurai és pumbáditai iskolák szabadabb levegő birtokába jutván, intenzívebben fejleszthették az utolsó perzsa királyok idejében megakasztott tudományos életet. Ez leginkább a gáonok responsumaiban jut kifejezésre, amelyek csak csekély töredékben maradtak ugyan reánk, de mégis elegendők arra, hogy a zsidó népnek a köz. számításunk szerinti 7. század elejétől a 11. század közepéig folytatott tevékenységét megismerjük. De kultúrtörténeti szempontból is nagy fontossággal bírnak a gáoni responsumok, mert általuk tudomást szerzünk arról, hogy ezen évszázadokban milyen országok állottak egymással gazdasági és kereskedelmi összeköttetésben. Hájá gáon egyik responsumában azt olvassuk,¹¹⁾ hogy a messze keletről s északról meg délről, Etiopiából, Francia- s Németországból meg Spanyolországból érkeztek hozzá kérdésekkel s kétes esetekkel. A megbizottakat pedig, akik e kérdéseket a gáonok elé terjesztették, bizonyára egyéb elfoglaltságuk hozta a gáonok székhelyeibe, vagy azok közelébe. Érdekes, hogy ilyen alkalomkor egyéb ajándék mellett ritka gyümölcsökkel is kedveskedtek az iskoláknak.¹²⁾

A kérdésekre adandó feleletekben a gáonok nem önkényesen jártak el, hanem az iskola foruma elé terjesztették azokat s csak a jelenlevő tudósoknak a gáonok vezetése alatti

hosszabb vitatkozásai után állapotok meg a felelet minőségében,¹³⁾ amelynek megszerkesztésével s megírásával az iskola jegyzőjét bízták meg. A döntéseknél három szempont vezette őket: 1. a talmud; 2. a praecedens; 3. a népnél elterjedt szokás. A kétféle talmud között a babiloni talmudot tartották szem előtt, de a későbbi gáonok — mint responsumaink egyikében is kitűnik — a jeruzsálemi talmudot is igénybe vették, ha annak szükségé felmerült.¹⁴⁾

Ha valamely esetre nem találtak analógiát a talmudban, az elődeik esetleges döntésére támaszkodnak.¹⁶⁾ Ha azonban sem talmudi analógia, sem praecedens nem állott rendelkezésükre, a zsidóságban divó szokás szerint döntötték el a kérdést.¹⁷⁾ Sőt olyan szokásról is, amelynek eredeti okát már nem is ismerték (pl. az évszakok váltakozásakor (הקוֹפֵה) a vízivástól való tartózkodás), azt mondta Hájá gáon¹⁸⁾, hogy azt tiszteletben kell tartani, mert nem hiába terjedt az el a zsidóságban.

A gáonok egyik törekvése az volt, hogy a zsidóságot centralizálja. Többek között ez a szempont is vezette őket azon eljárásukban, hogy nem adták a már felgyülemlett anyagot kézikönyvben, mely mindenkinek hozzáférhető legyen. Mert azon községek is, melyeknek nagy tudósai voltak, kik azonban nem tudtak annyira beférkőzni a talmud nagy tengerének mélységébe, hogy belőle leszűrjék a döntést az élet nyújtotta esetekre, rászorultak az iskolákra s így az iskolák voltak az egységesítő pontok, amelyek a nagy távolságokban levő diaspora zsidóságának szellemi életét üdvösen irányították.¹⁵⁾

A kor kérdései alól, mint azelőtt a tannák s ámorák, úgy most a gáonok sem vonhatták ki magukat.

Ezek közül az első helyet a filozófiai kérdések foglalják el. Szaadjáról, akinek az »adjál« (élettartam) kérdéséről való nézete responsumainkban is kifejezésre jut, főleg ezt bizonyítani. De Hájá gáon is, aki amellet, hogy az összes tudományoknak nagy tisztelője volt, de Sámuel Hannagidhoz intézett egyik levelében¹⁹⁾ a filozófiával való foglalkozás nagy ellenségének bizonyult, talán önkénytelenül engedve a kor szellemének, nagy szeretettel igyekezett kiegyenlíteni a filozófiai kérdéseket a talmuddal.²⁰⁾ Egyik érdeme, hogy nagy hévvel szállott síkra a bibliában levő antropomorfizmusok ellen, mert szerinte sem

az ész, sem a tradíció útján nem lehet Istent testi tulajdonságokkal felruházni.²¹⁾ Hogy a bölcsek mégis emlegetnek testi jelenségeket, azt csak a felfogás érthetősége végeztet (רבדי תורה כלשון בני אדם). A »logos« fogalmát kiegészíti s kiterjeszti Istennek az összes emberi megnyilatkozásaira.²²⁾ A természetfölötti dolgokról az volt a felfogása,²³⁾ hogy az ember az »Isten nevének« (שם המפורש) kiejtésével manapság semmiféle csodát nem bír létesíteni; nem tudja a háborgó tengert lecsendesíteni sem az élő embert pusztá szavával megölni.

De ezen kérdéseket — valószínűleg a karaiták nyomása következtében — megelőzte különösen responsumaink szerzői: Sza'adja s Hájá gáonoknál a tóra mélyebb értelmének a kutatása s a bibliának exegetikai szempontból való tanulmányozása. Ez az irány az, amely majdnem az összes előttünk fekvő responsumokban végigvonul.

A) Kézirat.

I. וְלֹא אֵינָא זֶל מָא יְקוּל סִדְנָא פִי רַאוּבֵן וְגַה סְלֵעָה אֵלֵי שְׁמַעוֹן לִיבִיעֵהָא לֹא פִי בִלְדַתָּה אֵלֵדִי כִאֵן יִסְכֵן פִּיהָא אַעֲנִי שְׁמַעוֹן פֹּאֵלִי וּמֵאֵן וְרַד כְּתָאב שְׁמַעוֹן אֵלֵי רַאוּבֵן יַעֲלֵמָה אֵן וְעֵלַת אֵלִיָּה אֶלְסֵלְעָה וְבַעַד מִדָּה וְרַד כְּתָאב שְׁמַעוֹן אֵלֵי רַאוּבֵן יַעֲפָה אֵנָּה קִד בִּאֵע לֹה אֶלְסֵלְעָה וּוְגַה אֵינָא בַעֲיִן תְּמַהָא וּבְקִי עֵנְדָה אֶלְאֶכְתֵּר פִּכְאֻטְבָּה רַאוּבֵן לִיּוֹנָה אֵלִיָּה מֵאֵלָה אֶלְבִּאֲקִי עֵנְדָה פִּנְאוּבָּה שְׁמַעוֹן וְקֹאֵל אֵן רַהֲאִי) עֵנְדָה בִּאֶלְמֵאֵל פִּבְקִי אֶלְחֵאֵל עֵנְדָה וּמֵאֵן וְבַעַד דְּלֶךְ אֶתְעַל בִּרַאוּבֵן אֵן שְׁמַעוֹן סֵאפֵר אֵלֵי אֶלְמַהֲרִיָּה וְתַהֲוִי לְלוּי סֵפֵר אֵלֵי אֶלְמַהֲרִיָּה מִן בִּלְדֵי רַאוּבֵן פִּינָב אֵלִיָּה רַאוּבֵן אַעֲנִי לְלוּי אֵן יִתְכַלֵּם פִּי כְּבִידָה מַע שְׁמַעוֹן וְרַגַב אֵלִיָּה לִיּוֹנָה אֵלִיָּה מֵאֵלָה פִּפְעַל לְלוּי דְּלֶךְ וְוִרְדִּי גִּינְאָבָה אַעֲנִי לְלוּי אֵלִיָּה יִדְכֵר אַנָּה אֶכְדֵּר מִן שְׁמַעוֹן פִּי קֵעָה רַאוּבֵן וְאֵן שְׁמַעוֹן דְּכֵר אַנָּה תִּדְכֵר פִּי דִּאֲרַה צִרְיָה בִּאֶסֶס רַאוּבֵן לֹם יַחַד לֵהָא כְּמִיָּה וְאֵן קֹאֵל שְׁמַעוֹן אֵדָא אֶבְרֵאֵי רַאוּבֵן וְגַתָּה אֵלִיָּה צִרְתָּה תֵּם כַּעַד דְּלֶךְ תּוֹפִי שְׁמַעוֹן פִּי טְרִיק אֶלְמַהֲרִיָּה עֵנְדֵר אֶנְצִירָאפָה מְתַהָא גִּרְקָא פִּי אֶלְבְּחֵד וְתִדְכֵר בְּנֵאת מוֹנְנָת וְאֵבֵן וּוְוִנָּה לִיסַת אֶם אֵלִיתוּמִים: וְאֶתְבַּת רַאוּבֵן אַנָּה לֹם יִתְמַע מַע שְׁמַעוֹן מִן קַבֵּל אֵן וּוְגַה אֵלִיָּה הֵדָה אֶלְסֵלְעָה אֵלֵי חִין וּפִאֲתָה פִּלְמָא כִּאֵן אֵלְאֵן טֵלַב רַאוּבֵן אֵבֵן שְׁמַעוֹן בְּנִמְלֵחַ הֵדָה אֶלְדַּעֲוִי אֶלְמַהֲרִיָּה וְאֶסְתַּחֲדָה עֵלִיָּה בְּכְתָב אֵבִיָּה אַעֲנִי שְׁמַעוֹן בּוּצוֹל אֶלְסֵלְעָה אֵלִיָּה וְתִקְרִיר אֶלְרַהֲאֵן עֵנְדָה וּבִיעֵי אֶלְסֵלְעָה וּבְכַתָּאב לְלוּי מִן אֶלְמַהֲרִיָּה בְּמֵא דְכֵר פּוֹק הֵדָא סִכְאֵן גִּינְאָב אֵבֵן שְׁמַעוֹן אֵן אֶתְבַּת אֵן לֹה עֵן אֵבִיָּה עֵאמִין מִסֵּאפֵר אֵלֵי אֶלְמַגְרֵב וְאֶקֶרְ קַבֵּל לִיּוֹנָה אֵן

1) Plene רהן helyett.

אבאה יעלם אמר הדה אלסלעה מתאע ראובן יבוצולהא אלי אביה בל אנה לם יעלם אן כאנת באקיה ענד אביה או נהא אלי ראובן פיעלמנא סידנא ומולאנא במא ילום אבן ישמעון פי הדה אלקעה מן גים מאל או גידה ואן לזמתה שבועה באי צפה חסון אלשבויעת ובאי לפט יחלף וטא אלדי ילום אלאלמנה לראובן אד דבי אלמית אן פי דאדה תדך מאל ראובן ואן לזמהא ימין אי מכאן תחלף הל פי אלבניסיה או פי דאיהא ואן כאנת אלזונה קד אביאהא ונהא מן אלימין הל יפידהא דלך שי אם לא ואן וגדה אלציה פי דאר ישמעון הל לאבנה . . .

* * *

11. . . תנבה אלסנה פלדנו אדאם אללה עזה אלפעל כנסי ידה אלכיים . . .

אן כאן אלנאמן יעטי אלשטר לולד ראובן וימסך ישרי אלמחילה אד נאבו אליושיס מן אלבלד וטא יכון אלסבב ליטלב בה מאלה והמקום יגדיל ישרי וירבה ישרומו ויאריך ישרותו לעד סלה הדה אלסואל קד סאלנא פיה קבל הדה ונאיבנא אנה יגב עלי אלנאמן אד מאת אלדי עליה אלשטר לם ידפע שיא אן ידפע אלשטר אלי אלטאלב עלי אנה לם יקול¹⁾ פי חיאתה אנה דפע או לם ידפע פאלגאלב מן האלה אנה לם ידפע מן ונהן אהנין אלואהר לאנה לו דפע לם יתאכר ען אעלאמה ללאמין אנה דפע לצאחבה בהציה צאחבה ואלזונה אלנאני הו אכדה לישרי מחילה פאנה איצא לים כאן יתאכר ען קבצה אלא אן מע הדה לים נבירה מן אלימין אללאומה לה פי קולה²⁾ הבא ליפיע מנכסי יתומים לא יפרע אלא בשבועה אד לם ימות³⁾ אלא וקד אנקצת תלך אלנאמל כלהא לאן פי אלמטמן אנה קד דפע ואשגלה ישגל ען תערף אלנאמן או עאגלה אלמות קבל דלך פבדלך לא יגב אן יקבין מנה שי אלא בימין ואלדי קאל לכס פי הדה אלשטר אנה יהא מונח עד שיבוא אליהו לים מעה ציאב פי הדה אלקול לאן אנטא קיל דלך פי⁴⁾ מצא שטר בין שטרותיו ואין ידוע מה טיבו יהא מונח עד שיבא אליהו וטמא הדה אלנאמן פהו ידוע מה טיבו לאנה נעולה עדה ליכון אדא דפע אליה מנה שי יכון עלי אשדאפה פינולה פי נהר אלשטר פאד לם יאהו אליה ולא אודעי עדה אן קבין מנה שי ולא טלב מנה ישרי מחילה פמעלום אנה לם יופי ולולא הדה אלנאב מן אלשף אלדי דבינא פי נואו אלנאמל ומעאנל אן יקבין בלא ימין אלא תדי אן לו כאן אלדי אנעקד עליה אלשטר באקיא ומצא מנה אלי אלנאמן וטלב מנה אלשטר וקאל אנה לם יעטיני שי לאוגב עליה אלחבס אן ידפע אליה ישרי ויגרימה איאה בקול אלנאמן אנה לם ידפע אליה שי ען עלמה פניק יקאל פי מאל הדה יהא מונח עד שיבוא אליהו פמא פי אלגיר אעטס מן הדה פאלדי כתבנא לים הו אלחך אלנאמן ולא יתעלק בנייה אלא יייד יודי אלחך ויחלף בחיות ראסה ולא יכון לצאחב אלחך מקדדה לתשפור אלחך עליה כהדה הו מא יקתציה נואבנא לכס אילא . . .

¹⁾ Helyesen kellene יקל — ²⁾ Baba Ba'ra 56 és 33 a. — ³⁾ Helyesen kellene יבת — ⁴⁾ Baba Mezia misna I. VII.; gem. 20 a.

B) Kézirat.

I. . . . משום אבדת קרקע וסוף משנתנו¹⁾ פרה רצה בין הכרמים הרי זו

אבדה ודיקין מינה אבל רועה בין הכרמים אין זו אבידה העמדתו באבדת גופה שאם רצה היא בין הכרמים מסתקבא ופירושו מסתקבא תעשה בה הכורה ויהיו בה מכות טריות מכדי אילנות שהיא רצה בנייהן ישם המכה סקבה ובלשון ישמעאלי עקר ולכן חייב להחזירה אבל אם מצאה רועה בין הכרמים בנחת אין כאן אבדת גופה ואין חייב להחזירה והקשיטנו נהי דלא מסתקבא תיפוק לי משום אבדת קרקע שהי משחתת ברעותה²⁾ ברעותה בין הכרמים ופירקנו שהיא רועה קרקע שלנו והקשיטנו עוד אם שלנו היא הרי הוא הורגה אם ימצאנה ונמצא הדואה אותה חייב להחזירה משום אבדת גופה ומפיקין באתרא דמתני והדר קטלי אפשיטי דספדא זיר³⁾ על- מעות שלסופר הוא מעוכב. אויבה⁴⁾ לישון הין בתישבת דביים באדם שאומר⁵⁾ לחבירו אעשה בן אי לא והוא משיבו איברה עשה ובלשון ישמעאלי בלי (= בלי).

II. (צ"ה)

וישאלתם אחד יורד לאמת השחי ואחד פותח כיון⁶⁾ ובתבתם הסדיו וטעות היא השחי כאשר תאמר המעביר בית השחי ובלשון ישמעאלי אל אב ט וזו מיטנה היא במסכתא דתמיד ופטרונה שני מפתחות הן אחד מהן יש לו נקב בדלת והבהן מננים ידו עם אצילו עד השחי ופותח את המנעול כי מבפנים היה ואחד נכון הוא נכחו פותח אותו כנגדו תיגום נכון הדברי⁷⁾ כן פתנמא.

III. (צ"ז)

וישאלתם] אם ראבה בר שמואל⁸⁾ מנחנו שלעולם ששוקלין עד שיעוד פזומה אבל פחות מיכן אם פיעו מעות להגני הוא ואין מנכה לבעל מעות כלום ואיזוב יהיה מדקדק על עצמו אפילו כפחות מיכן לסור מדע ומן הדומה לרע עם מי שקנה כלום ממנו ואם קנה הוא כלום מאחד מדקדק לעצמו ומכריע ונותן למוכר מישלי הכריע ומצאנו בשאלותיכם אם ראבא אם שמואל וזו טעות היא ולא עוד אלא שלא אם רבא מעולם ככולי תנויי שמעתא דשמואל ואינו תלמידו של שמואל אלא תלמיד תלמידו רבב נחמן וגם תלמיד לתלמידו תלמידו רבב יוסף.

¹⁾ Baba Mezia 31 a.

²⁾ Ismétlés.

³⁾ U. o. 16 b.

⁴⁾ U. o. 8 b.

⁵⁾ Kétszer van.

⁶⁾ Tamid misna III. 6.; gemara 30 b.

⁷⁾ M. V. k. XIII. 15.

⁸⁾ Baba Batra 15 b. ott ר' אבא van, de Rabbinovitz: Dikdukké Szofrim c. művében is רבב vau.

וישאלתם הא דהני רבנן¹⁾ עתיד נכסין עתיד פומבי²⁾ עתיד סילעין IV. (צו)
 עתיד תקוע עתיד משה עתיד במס אילו משלים הוא³⁾ שמשל⁴⁾ את
 התלמידים ואת החכמים במני החכמה ודימה אותם בעשירים במני
 עושר זה עשיר בקרקעות וזה עשיר בממון וזה עשיר באוכלין וזה עשיר
 בכלי תשיש אף בן החכמים] זה עשיר במקרא וזה עשיר במשנה וזה
 עשיר בתלמוד וזה בהנדה⁵⁾ וכן הוא אומר⁶⁾ בעל הנדה כיון שהכל רצון
 אחיד מפני שמושך את לב העם במים בפתגמו והגדותיו ויכול להרבות דברים
 ומדרשות דומה הוא לעשיר שעשירו דברים ארוכים והחכים ועצומים בעצמם ואין
 דמיהן יקרים כמו בעל שדות ובתים שיש לו חצירות וארצות החכות ואין דמיהן
 הרבה וזה הוא עתיד נכסין וגם כמו שיש לו פרקמטיא שיש לה נפה הרבה
 ואין דמיה מרובים כגון צמר שלנפנים הנקרא בלשון ישמעאלי⁷⁾ קטן ובלשון
 פסי פמכא וזה הוא עתיד פומבי ואף דומה⁸⁾ שיש בו הערובות ומתירה⁹⁾
 הוא בכך כי ההוא דאמ רבי שמעון בן לקיש¹⁰⁾ אמ הקבה לא דין שלדשעים
 שעושיין סלע שלי פומבי אלא שמטריחין אותי ומחתימין אותי על כדה ובעל
 פלפול כיון¹¹⁾ דהרף ומהרד וכל¹²⁾ ישומע יכול לעיין בו ולהקשות ולהחייב ממנו
 תודה וכל מעשה שחיה נושא ונתן בו גדול¹³⁾ הוא מן הראשון ודומה לעשיר
 שיש בידו ממון סלעים וזה הוא עתיד סלעין עתיד תקוע כשם שבעל הסלעים
 יכול הוא לקנות כל בלים בסלעיו אף בן בעל פלפול כל שמועה שתבוא לידו
 יכול לצרפה ולביר טעמה ובעל שמועות גדול מכולן מפני שזה המפלפל מן
 שמועותיו שלזה מפלפל ולולי שמועות[ין] שלזה מה היה בעל פלפול מפלפל
 ותניא בספרי¹⁴⁾ מה בין חכם לבנון? כיון דומה לישולחני עני שכשמיאין לו
 לראות רואה וכשאין מביאין לראות יושב ותידיא חכם דומה לישולחני עשיר
 אם אין מביאין לו לראות רואה משלו והוא בעל שמועות דומה לעתיד משה
 ועתיד במס שהן אוצרות תבואה שנכמסין ומיזמסין¹⁵⁾ אף על פי שמראין דברים

¹⁾ Baba Batra 145 b.

²⁾ עתיד סילעין stb. hiányzik Wertheimer gyűjteményében.

³⁾ הם Ott.

⁴⁾ למשול.

⁵⁾ בתורה.

⁶⁾ szórendi eltérés. כיון שבעל

⁷⁾ ערבית.

⁸⁾ ומראה כי הוא הרבה ומעט הוא.

⁹⁾ לבסוף שיש.

¹⁰⁾ Abodah-Zarah 54 b.

¹¹⁾ helyett כיון.

¹²⁾ שמועות ישומע.

¹³⁾ ez értelmetlen s azért a szerző hozzátoldd (הל) de a mi szövegünk biztos.

¹⁴⁾ Friedmann kiadás 67 b.

¹⁵⁾ ומכונסין.

שבעל סלעים עדיף מבעל תבואה ויין ושמן כי הנספך יענה את הכל אף כן מדאין הדברים שהפלפול עדיף לפי שהמפלפל מוציא צפונות ומבאר טעמים יפה אלא אם אין מוצא בעל סלעים¹⁾ תבואה לקנות בסלעיו הלא הוא יושב ורעב ומת ברעב ואין סלעיו מועילים לו כלום ובעל תבואה אוכל מתבואתו²⁾ אף על פי שאין התבואה כנספך שיכול לקנות בו כל הפיץ ואילו היה כנספך היה יכול לקחת ערנים³⁾ אחרים עם תבואתו אף כן בעל פלפול בזמן שאינו יודע שמועות ואין שם מי שישנה לו שמועות יושב ותוהא ואין יכול להיזק ולא לזכות אבל בעל שמועות אם מצא בעל פלפול שמבאר טעמיהן כמה נאה ואם לאו סומך על מה שבידו ויש בידו העיקר ולכן אמרו⁴⁾ הכל צריכין למרי חיטיא וכעין אותו מעשה הראבה ורב יוסף⁵⁾ כי אצטריכא להו שעתא רב יוסף סיני והוא בעל שמועות האבה עוקר הרים והוא בעל פלפול שלחו מיתם סיני ועוקר הרים הי מנייהו עדיף שלחו להו סיני עדיף⁶⁾ הכל צריכין למרי חיטיא.

V. (צ"ה) וישאלתם הא דאמ' רב יהודה אמ' רבי⁷⁾ מעשה אחד שאמרו לו

אשתך תתנית היא מהו תתנית ומה ענין צנן דגליל לכותבות דיריחו פתרון תתנית שאין מריחה כלום ואין מרגשת בריח ומי שאינו מריח כלום נקרא תתין והמכה הזאת נקראת תתרות כאשר מפורש בהילכות יצירה אשר תחלתה בשלשים ושנים נתיבות פלאות חכמה⁸⁾ וכך היה מעשה שבא זה אחר ארוסתו להרבה ולברקה⁹⁾ תתנית היא אם מרגשת בריח ואמר לה ריח צנן אני מריח ובגליל היו ולא היה מריח ריח צנן אלא בקש לברוק אם תאמר לו הין יש ריח צנן יתע¹⁰⁾ שהיא תתנית והיא היתה ודאי תתנית ולא ידעה שאין שם ריח צנן והראתה אותו כאילו ודאי היא מריחה ריח צנן ואמרה לו מי יתן לנו מכותבות שבידיהו לאבל בזה הצנן שכך היו נהוגין לאכול צנן עם הכותבות ובסימי בהדי הדדי.

VI. (צ"ט) וישאלתם הא דאמ' שמואל¹¹⁾ טענו חטים ושעורים והודה לו באחד מהן

חייב אמ' ליה רבי יצחק יישר וכן אמ' ר' יוחנן מכלל דפליג עליה דיש לקיש אין מישהא הוה שהי ליה ושתיק ליה איכא דאמרי מישתא הוה שתי ליה ושתיק ליה מאי פירושה עיקר דמילתא דמזדה במקצת טענה דחייב שבועה דאורייתא

¹⁾ ott hiányzik בעל סלעין.

²⁾ ott hiányzik s ezért értelmetlen, a szerző mondatot ékelt bele.

³⁾ Hiányzik, a szerző דברים szót ékelt bele.

⁴⁾ Hórájoth 14 a; Baba Batra 145 b.

⁵⁾ Berachoth 64 a.

⁶⁾ דאמר מר.

⁷⁾ Baba Batra 146 a. és b.

⁸⁾ A rendelkezésünkre álló kiadásokban nincs meg.

⁹⁾ לברקה.

¹⁰⁾ ידע.

¹¹⁾ Sebuoth 40 a.

התן שבועת הדיאנין הטענה שתי נסק וההודאה בשניה פזוטה ואם אין ההודאה ממין הטענה פמוד השתא דטעין ליה טענה ומודה במקצת דילה לויא ספק הויא דטענה שתי טענות ומודה באחת מהן קאמ' רב נהמן אמ' שמואל חייב שבועה דאורייתא אמ' ליה ר' יצחק לרב נהמן יישר בזהך כהא שביעתא כי אמת היא וכן אמ' ר' יוחנן אמ' ליה רב נהמן מכלל שאתה שמח בשמועה שנאמרה משום שמואל כד יוחנן ידעמו הפלגי ר' שמעון בן לקיש אמ' ליה ר' יצחק הוין כך היה הדבר אלא שבאותה שעה דאמרה ר' יוחנן לשמעיה הוה ריש לקיש שתי יין ושחק ולא הווייה הלוקה ואיבא דאמרי מישהא הוה שתי ליה שתייה ריש לקיש לקיש יג' בותה באותה שעה ומיניעתו לא יכל לרבה ולפיכך שתק שניעה בואה נקראת בלשוננו שיהיא ואשר כתבתם מישהא הוה שתי ליה טעות הוא כן הוא פזוטה השמועה וגם כן הלכה בשמואל ואף עלגב דר' היא בר' אבא אליבא דר' יוחנן פלגי¹⁾ וקא הויין טובא בספק הוה ובכתובות בשני דיאנין²⁾ לסיועיה להר' מהוין או לאותוביה ולא קא מיסתייע הר' מהוין ולא נמי מיתתב הר' מהוין אלא מיהו כיון דר' יוחנן פלגי אמרו אליביה ר' יצחק אמר משמו בשמואל ול' היה בר' אבא הלוק קומין אמרוי דר' יוחנן זה כנגד זה ולא מיפדכא דשמואל וכואתיה עבדין ובל' שבין דרובה דמתניתא בשמואל דהטין.

VII (ק)

וישאלתם ר' הילפתא³⁾ איש כפר הגניא אומ' עשרה שוישבין ועוסקין בתורה שכינה בנייהן שנ' אלהים יצב בעדת אל ומנין אפילו המשה שנ' ואנרתו על-אדני יסדה⁴⁾ מה ראה בזה הפסוק לענין המשה דבר זה הגדה הוא ולא אמר ר' הילפתא⁵⁾ המשה לא חסר מהן אלא שראויין לחיות אגודה וזה שאמר המשה להודיע שאם פחותין מעדה שהוא עשרה שכינה בנייהן וכן שנינו⁶⁾ ר' הגניא בן תרדין אומ' שנים שיושבין ואין בנייהם דבריו תורה הרי זה מוטב לצים שנ' ⁷⁾ ובמוטב לצים לא ישב אבל שנים שיושבין ייש בנייהן דבריו תורה כאלו שכינה שרזיה בנייהן שנ' ⁸⁾ או נדברו ידאי יי' איש אל רעה ויקשב יי' וישמע.

VIII. (קא)

וישאלתם הא דאמ' ריש לקיש⁹⁾ עתיד הקבה להוסיף על ירושלם אלקי טפף גינאות אלקי קפל מגדלים אלקי שני ישרי טטפראות אלקי ליצוי ביהנות כן אנו מפרשים אלקי גנות טטפופות שבנות בנין מישהו שאין בו תוספה ולא נדעין זה מה

¹⁾ Sebuoth 40 b.

²⁾ 108 b. שני דיני.

³⁾ הלפתא בן ריבא.

⁴⁾ Aboth III. fej. 5. hal.

⁵⁾ Amosz 9. f. 6. o.

⁶⁾ הלפתא.

⁷⁾ Aboth III. fejezet 3. halacha : הגניא.

⁸⁾ Zsolt. I. 1.

⁹⁾ Maleáchi III. 16.

¹⁰⁾ Baba Batra 75 b.

כי כן לשון טפיפה שני¹⁾ הלוך וטפוף תלכנה ובדברי רבותינו המידה שאין גדולה ולא מהוקה נקראת טפופה אלה קפל מגדלים לשון קפל עמודים חוקים שעשוין למגדלות ולבנין גבוה שכן מפורש בהגדה דויקרא קפלאות של ביזול ועוד ההם²⁾ ובשיר השירים³⁾ היותנמי בר קפרא אמ' מה עמדים הללו קפלאות מלמעלה ובסיסאות מלמטה והן באמצע כך פשויות של תורה נדרשות לפניהן ולאחריהן טפפאות מראין דברים שלישין וזו הוא ומצאנו בתלמוד אין ישראל במסכתא דכלאים⁴⁾ אמ' ר' אבא⁵⁾ בר ממל טפפאות שבבבבין⁶⁾ אסור לשלשל תחתיהן מפני שהן סוף תקיה ונראה שהן וזין שעשוין כספירין וכנפים לקורות אחד מפה ואחד מפה ועוד כי לשון טט שנים כי דאמרין⁷⁾ בפתרין טטפת טט בגדפי שתיס פראות סנפירין וכנפים בלשון פרסי ואף כן נקראין ישמעאלי אגנחה ובמקומנו קראין את העיירות שילות ואת העיר שילה וכך אנו אומרין אלה ושני שילי טפפאות אלה ליצוי בירניות ליצוי לשון מליצה ופתרון באר היטב וכן תירזין הדברים גני טפף אלה מגדלי קפל אלה שילי טפפאות אלה ושנים בירניות ליצוי ומליצה אלה אלה עתיד הקבה להוסיף על ירושלם. יהי רצון מלפני לזכות אותנו ואתכם לראות ביישועתו. וכתב מנשה הכהן ביר יעקב נע מן לט רבנו האיי פי דרגה.

IX. (N) מן גמלה מסאיל לרבינו סעדיה גאון זל מכת מרדות כמה שיעורה ואיכן תהיה המכה הזאת. מכת מרדות מקדארהא תלתא עשר והי תלת אלמלקות ואלמשה תביין אנהא אקל מן מקדאר אלה לקולחם פי⁸⁾ אשה שהפיר לה בעלה ולא ידעה שהפיר לה ד יהודה אומ' אם אינה סופקת את הארבעים תספוק מכת מרדות ובני בבל סופגת ותספוג ואשארית אלמשה באנהא יג' אד קאלת⁹⁾ אין אומדין אותו אלא מכות הראיות לה לה ש ת ל ש וזון נסתעמלהא פי אל[עקובה מן כאלף אלסנה מתלא מן יאכד שערה פי הולו של מועד או יתעל בעל פי איאם אלאבל אומא אשבה דלך מא הו סנה פכאלפהא פנצרבה יג' וליס להא מוצע מעלוס מן אלכדן ולכן בחית נצרבה מ' לו זנבת עליה פבמתל דאך נצרבה יג' אדא זנבת ואמא מן כאלף לא תעשה מנצוין פי אלתורה פילומה מלקות ארבעים אדא לס יזמר פיה במיתות בית דין.

1) Jezsájas III. 16.

2) Midras Rabba 25. fej. végén.

3) Sir-Hasirim Rabba שיש שוקין עמודי שיש kikezdés.

4) Kiláim IV. 2. Halacha alatti talmud (a pjetrekovi kiad. 41. old.).

5) ר' בא.

6) טפפאות שבבבבין.

7) Szanhedrin 4 b.)

8) Misna IV. 2. Nazir 23 a.

9) Makoth 2. f. III. misna 6. gemara 22 a.

- קאלת אלמשה¹⁾ שבועת העדות נזהגת באנשים ולא בנשים X. (ב)
 וני עד אינן הייבין עד שיכפרו בו בבית דין והדא מן תאלוידא בית
 דין הן גייה ומן דלך שודא דדיאני²⁾ ומן דלך בית דין מכין וענשין
 שלא מן התורה³⁾ וני: קאלו דלי⁴⁾ אמיר אבישר בעד אחד בכתב XI. (ג)
 ועד אחד עלפה וקאלו זלי⁵⁾ שלחו ליה הבריה לך ידמיה עד
 אחד בכתב ועד אחד עלפה מהו שיצטרפו ונא פי אבי אלקול
 שלה להו איני כדאי שאתם שלהתם אלי אלא כך דעת
 תלמידכם נוטה שיצטרפו. והדא מן אצול אלאהכאם אלתי יגב השטתא: פי XII. (ד)
 פק השובר את הפועלים פי כבא מציעא פי אויל אלפק⁶⁾ כולהי שני
 יסורי דר אלעזר ברבי שמעון⁷⁾ לא שכיב איניש בלא זימניה
 והדא דחיל עלי אן יתפי אלאסאן בניד אנלה פינב אן יקרן בקילהם פי
 אלאגל לאנחם לא ידו אלמות אלא באגל לקולהם
 וישאלתם

XIII. (ה)

ראובן אמר לאשתו אל התחברי עמי פלונית ולא עם פלונית¹⁾ ואם יתברר
 לי כי דבית עמהם או התחברת עמהם תצאי בלא כתובה וקיבלה על עצמה
 שלא תדבר עמהם ולא תתחבר עמהם וקנו מידה שני עדים כשדים על ככה לאחד ומן
 נדאו עמה משחקות ומדברות עתה ראובן אומר לאשתו צאי בלא כתובה כדקנו מיניך
 והיא אומרת זה שקבלתי על עצמי בקנין אינו שובר כי אי אפשר לאישה שלא
 תתחבר עם הנשים וקנין בכך לא יועיל כלום שאצא בלא כתובה ולא קבלתי זאת על
 עצמי אלא כדי לעשות לך נחת רוח אם תבקש לנישתי תן לי כתובתי ואצא ואם
 כי דבר שבמזמן הוא וקיים אני אפחות ממנה דינר ואצא כי לא מחלתי אלא אמרתי
 בלא כתובה בלא כתובה שלמה הוא שלא אצא אלא אפחות ממנה דינר ואצא
 דינר מאי כך ראינו כי אף על פי שזה דבר שבמזמן לאו על מנת הוא כדי שיהא
 קיים אלא האי מילתא אסמכתא היא בין קנו מידה אימתי שאדבר או שאתחבר
 עם פלונית או פלונית אצא בלא כתובה או שאמרה אם אדבר עם פלונית או
 פלונית או שאתחבר עמהם אצא בלא כתובה בין זה ובין זה אסמכתא היא ואין
 מפסדת כתובתה בדברים הללו ואפילו בקנין דהא מעשים בכל יום אסמכתא לא קניא
 ותנן²⁾ מי שפדע מקצת חובו... את שטריו ואם לו אם לא נתתי לך מיכן עד
 יום פלוני תן לו שטריו הגיע זמן ולא נתן ל יוסי אומ יתן ול יהודה אומ לא יתן³⁾

¹⁾ Sebuoth IV. 1. misnah; talmud 30 a.

²⁾ Ketuboth 85 b. s másutt.

³⁾ Jebamoth 90 b.

⁴⁾ Baba-Batra 165 a. és b.

⁵⁾ Baba Mezia 85 a.

⁶⁾ אין ברבי שמעון ninc a szövegben.

⁷⁾ Az egyik 1-fal, másik nem.

⁸⁾ Baba-Batra X. 3. misna; gemara 168 a.

⁹⁾ יהושיליש.

¹⁰⁾ תן

ואמרין עלה במאי קאמיפלני ל יוסי סבר אסמכתא קינא וזי יהודה סבר אסמכתא
לא קינא ואמרין כי אתו לקמיה דר' אמי אמ' להו כי מאחד של יוחנן מלמדנו
פעם ראשונה ושניה הלכה כל יוסי אני מה אעשה אין הלכה כל יוסי ואמרין (1)
דב בר שבא הוה מסיק ביה דב כהנא וזוי אמ' ליה או לא פיענא ליום פלוני
נבי מן האי חמרא סבר כהנא (2) למימד בי אמר רבין אסמכתא לא קינא הני
מילי בארעא דלאו דלבונה קימא אבל המרא כיון דלבונה קאי בי וזוי דאמי אמ'
ליה דב הונא בדיה דרב יהושע לרב פפא הכי אמרו משמא דרבא כל דאו לא
קאי לפי כך אין כהובתה שלוו נשברת כמה שקנו מידה שאם תדבר עם פלונית
תצא בלא כתובה ולא מהני קנין כהא מלחא מידעם ושורת הדין לראות אם
אותן הנשים אינן פרוצות אין יושמעין לו למנעה מהן אבל אם פרוצות הן יש
לו להרדוה כדתנן (3) אם היה טוען משום דברי אחד השאי ואמרו (4) מאי דברי
אחד אמ' רב יהודה אמ' שמואל מהמת (5) בני אדם פרוצין ואפילו הכי אין נשברת
כתובתה (6) בהתראה דאמרין (7) איבעיא להו שומרת יבם (8) צריכה התראה להפסידה
כתובתה או לו ובשטינן אמ' רב חונא מסורא תא שמע ואילו נשבת דין מקנין
להן מי שנתחדש בעלה או נשטה או שיחה הבווש בבית האסורין ולא להשקותה
אמרו אלא לפוסלה מכתובתה שמע מינה צריכה התראה שמע מינה — אלדליל
XIV. (3) עלי אן ושא לה אישה (9) אסתיהאב אן אללה מא אמרהם בדלך אלא ענד
אלכרונ וקת לא יחסן אן יקול פיה אנסאן עירני לאנה עלי ופאו ומן אללנה איצא
יסתדל עלי דלך בעדה פואסיק אקואהא השאילתי הו לי (10) כל הימים
אשר הוא הי הוא שאיל לי (11) ומן קיל אלמשנה פי מסכת שבת (12)
שואל אדם מהבידו כדי יין וכדי שמן ומן קולהא איצא (13) הבנים
יונו ותבנות ישאלו על הפתחים ומן קולהא איצא ישאלה בבית
XV. (14) השנים (15) מא קאלתה אלמשנה (16) בט באב נגיד על אבותנו שלא ינסו
לארין פאמא תתיב אלחסאב הכדי (16) בעשירים באייר נסעו מהר יי דרך שלשת

1) Baba Mezia 68 b.

2) רב פפא.

3) Ketuboth VII. 2. mishnah ; gemara 71 b.

4) U. o. 72 a.

5) משום.

6) אלא בהתראה.

7) Szóta 25 a.

8) עוביה על דת.

9) M. II. könyv III. 22.

10) Sám. I. 1. 28.

11) Ibidem.

12) Sabbath Misnah XXIII—1. ; gemara 148 a.

13) Baba-Batra Misna XX. 1., gemara 139 b.

14) Berakoth 29 a.

15) Tanith Misna IV. 1., gemara 26 b.

16) U. o. 29 a.

מים⁴) נמצאת הנייתם יום כ"ב באייר ובו ביום⁵) והאספסוף אשר בקרבן התאו
 תאזה וכת⁶) עד חדש ימים נמצא תשלומו שלחדש ימים זה יום לב בסיון כי כנ'
 באייר אכלו דבת⁷) ואל העם תדבר התקדשו למחר ואכלתם בשר ונ' וכת⁸) ותסגר
 מדים מהוין למהנה שבעת ימי⁹) נמצא תשלומה יום כט בסיון ובו ביום שלח
 משה מרגלים דבת⁹) סמוך לזתסגר מדים שבעת ימים שלח לך אנשים וכת¹⁰)
 וישלח אותם משה ונ' ותניא¹¹) בעשרים ותשעה בסיון שלח משה מרגלים וכת¹²)
 וישבו מתוך¹³) הארץ מקץ ארבעים יום וצריכין אנו לומר הי באורתא אדישמנה
 באב נהי ט באב¹⁴) מרגלים לארץ כדי שיהא יום ט באב יום שנגזר בו על
 אבותינו שלא ינסו לארץ דבת¹⁵) אם יראו את הארץ אשר נשבעתי לאבותם ונ'
 אלא נכי חד האזו אותן הארבעים כי בכט¹⁶) בסיון שלח משה מרגלים והזרו בסוף
 ארבעים יום צא מהן שני ימים תשלום סיון ועשרים ותשעה ימים חדש תמוז
 ושמונה ימים מהדש אב כדי שתהא ביאתם באורתא דשמונה באב נהי ט באב
 הרי לך שלשים ותשעה ימים ואין אתה יכול לומר הואיל ובאו מרגלים נהי
 ט באב הרי לך ארבעים יום כי מקץ ארבעים יום ומתרגמין מסוף ארבעין יומין
 ואם תאמר באורתא דתשעה¹⁶) באב¹⁷) אפ' אבי תמוז דההיא שנתא מלויי מלאה
 הילכך ארבעים יום האזו ומנא לן דבלילי ט באב באו מרגלים ולא ביום ט באב
 דכת¹⁸) ותשא כל העדה ויתנו את קולם ויבכו¹⁹) בלילה ההוא וכת²⁰) וישבימו
 בבקר ויעלו אל דאש ההר מכלל שבלילה באו קאלו פי יומא²¹) כרו ביום XVI. (ה)
 המעורים יתפסר ממא קאלוה קבל דלך קולא מתעלא בהדא אלקיל ודאך למא
 אורדו קיל אלכתאב²²) כמער איש ולויות אפ' רבה בר רב שילא²³)
 כאיש המערה בלוייה שלו פיר זו אישתו.

⁴) Moz. IV. X. 11. és 23. o.

⁵) U. o. XI. 4.

⁶) U. o. 20. vers.

⁷) U. o. 18. vers.

⁸) U. o. XII. 15.

⁹) Moz. IV—XIII. 2.

¹⁰) U. o. 1—7. o.

¹¹) Tanith 29 a.

¹²) Moz. IV—XIII. 25.

¹³) מתור.

¹⁴) ישט שבו מרגלים מן הארץ.

¹⁵) U. o. XIV. 23.

¹⁶) A másoló «-ra javította ki: ה»-ből «-ra javította ki: ה».

¹⁷) Tanith 29 a.

¹⁸) Moz. IV—XIV. 1.

¹⁹) ויבכו העם.

²⁰) U. o. 40. vers.

²¹) Joma 54 b.

²²) Kir. I—VII. 36.

²³) Joma 54 a. lenn.

A) Szöveg fordítása.

Ugyancsak őhöz (intéztetett).

Mi az Ur véleménye abban: Ruben árut küldött Simonhoz, hogy eladja azt az ő városában, amelyben lakott, t. i. Simon. Idővel megérkezett Simon levele Rubenhez, amelyben értesíti, hogy megérkezett hozzá az áru. Rövid idővel utána ismét érkezett Simon levele Rubenhez, amelyben értesíti, hogy már eladta áruját és értékének egy részét el is küldötte, a nagyobbik rész pedig nála maradt. Felszólította Ruben, hogy küldje el a nála maradt pénzt, de Simon felelt neki és azt mondotta, hogy zálogul van nála a vagyona.¹⁾ És így maradt nála ez a helyzet egy ideig. Azután megtörtént Rubennel, hogy Simon elutazott Mohadijja tartományába. De Lévinek is előadta magát egy utazása Ruben városából Mohadijijába és kérte őt Ruben, t. i. Lévit, hogy beszéljen ügyében Simonnal és kérte őt, hogy küldje el neki az összegét. Lévi ezt megtette. És megérkezett az ő felelete, t. i. a Lévié, az ő testvéréhez, amelyben említi, hogy ő hallott Simontól Ruben ügyéről s hogy Simon említette neki, hogy hátrahagyott a lakásán egy erszényt Ruben nevében, amelynek mennyiségét nem állapítja meg s hogy Simon azt mondotta, ha Ruben engem felold a tartozás alól, elküldöm neki erszényét. Ezután pedig meghalt Simon, a Mohadijijából való távozása útján tengerbe merülvén és hátrahagyott férjezett leányokat, fiut, feleségét, aki nem édes anyjuk az árváknak. Már most Ruben erősen állítja, hogy ő nem találkozott Simonnal amióta elküldötte hozzá az árut halála idejéig. És miután Ruben most kérte Simon fiától az említett követelés összegét és felmutatta neki atyjának, t. i. Simonnak levelét az árunak hozzá való érkezéséről s a zálognak magánál tartásáról s az áru eladásáról, felmutatta továbbá Lévinek Mohadijijából érkezett levelét, amelyben ennél többet említ, erre az volt Simon fiának a felelete, hogy ő azt állítja, hogy 2 évvel azelőtt elutazott apjától Magrebbe s bevallja ugyan, hogy apjától való elutazása előtt értesítette őt Ruben árujának ügyéről s az árunak atyjához való megérke-

¹⁾ Talán az ő pénzére, mely neki a fáradságáért jár.

zéséről, de nem tudja, hogy valami maradt atyjánál, vagy hogy elküldte azt Rubenhez.

Már most tudasson bennünket Urunk és pártfogónk, mi a kötelessége Simon fiának ezen erszény tekintetében? Vajjon vagyonnak a megfizetése, vagy sem? És ha kötelessége esküdni, milyen legyen az az eskü és milyen szóval esküdjék? Mi az özvegy kötelessége Rubennel szemben, mivel a halott említette, hogy lakásán hagyta a Ruben pénzt? És ha kötelessége esküdni, milyen helyen esküdjék, vajjon a templomban, avagy a lakásán? És ha az asszonyt, mint olyant felmentette a férje az eskü alól, vajjon használ-e ez neki valamit, avagy nem? És ha találtatott az erszény Simon lakásán, vajjon fiának . . .

* * *

II. . . . Kötelezi őt a szokás. És mesterünké — tegye Isten tartóssá a hatalmát — lesz az érdem nemes kezének írásával. Ha a megbizott eljuttatta a váltót Ruben gyermekéhez s megtartja a nyugtát, amikor az örökösök válaszoltak a városból. Milyen alapon követelheti vissza a vagyonát? »És Isten sokasítsa érdemét és szaporítsa békéjét s hosszabbítsa nyugalomát mindörökké.«

Már fordultak egyszer hozzánk ezzel a kérdéssel és azt a feleletet adtuk, hogy a megbizottnak kötelessége, mivel meghalt az, aki ellen szólt a váltó s nem fizetett semmit, hogy szolgáltatassa ki a váltót annak, aki követeli a váltóösszeget arra hivatkozva, hogy (az adós) nem mondotta életében, hogy fizetett, vagy pedig arra, hogy egyáltalán nem fizetett. És a helyzetből is az következik, hogy nem fizetett és pedig két okból. Az egyik az: ha fizetett volna, nem mulasztotta volna el, hogy tudassa a megbizottat, hogy fizetett a megbízójának személyesen. Ő (a megbizott) pedig nem mulasztotta volna el, hogy ezt magához vegye. Mindazáltal nem menthetjük őt fel a misna által reá rótt eskü alól: . . . לֹא־עָרַב¹⁾ mert az adós halála csak az összes fizetési határidők után következett be, az tehát lehet, hogy ő fizetett s csak elfoglaltsága tartotta vissza attól, hogy a megbizottat erről értesítse, vagy talán megelőzte őt ebben a halál, ezért nem vehet el tőle semmit eskü nélkül.

És aki azt mondotta nektek erről a váltóról, hogy tegyék

¹⁾ Baba Batra 56 és 33 a.

félre Eliás pr. eljöveteleig, annak nincs igaza ezen kijelentésével, mivel ez csakis arról az esetről szól, ha valaki váltót talált az iratai között s nem tudja annak mibenlétét, ilyenkor mondjuk, hogy tétessék félre Eliás pr. eljöveteleig. Ez esetben azonban itt van a megbizott, aki ismeri a váltó mibenlétét, mivel nála helyezték el, hogy midőn lefizetnek belőle valamit, jól vigyázzon arra s vezesse azt a váltó hátlapjára. És ha nem jöttek hozzá s nem hagyták meg nála (nem tudósították), hogy fizettek belőle valamit s nem kérte tőle (a hitelező) a nyugtát, akkor nyilvánvaló, hogy ő nem fizetett semmit. És ha nem állna fenn az a kétely, amelyet említettünk, a fizetési határidő leteltéről és a halál gyors bekövetkezéséről, akkor eskü nélkül is felvehetné a követelt összeget. Hiszen tudott dolog, hogy ha élne az, akire szól a váltó s elment volna a hitelező a megbizotthoz s követelte volna tőle a váltót s azt mondotta volna: nem adott nekem semmit, a törvény bizonyára kötelességévé tette volna, hogy adja át neki a váltót s fizetésre kötelezte volna az adóst a megbizottnak ama szavára, mely szerint az semmit sem fizetett neki az ő tudtával. Hogyan mondható tehát ezen vagyonról: »Tétessék félre Eliás pr. eljöveteleig«? Nincs ennél nagyobb jogtalanság. S amit irtunk, az nem a tiszta igazság s nem vonatkozik másra csak arra, aki nem akarja megvallani az igazat s kész esküdni feje életére s így nem volna az igaznak lehetősége arra, hogy győzelemre segítse vele szemben az igazságot. Ez az, amit a hozzátok intézett feleletünk magában foglal először.

B) Kézirat arab nyelvű responsumainak fordítása.

R. Sza'adjah kérdéseinek összességéből: a מנת מרדות mennyisége tizenhárom és pedig a מלקית-nak egy harmadrésze; és a misna világosan mondja, hogy az könnyebb a negyven botütésnél: »ha a férj az asszony fogadalmát megsemmisítette s ő azt nem tudja, R. Juda szerint nem kap negyven botütést, hanem מנת מרדות-t kap.«¹⁾ A misnah rámutat, hogy az tizen-

IX.

¹⁾ Názir XXIII a.

három, midőn azt mondja: ¹⁾ »Csak oly számú botütést állapítunk meg, amelyet fel lehet osztani harmadrészekre.« Mi pedig alkalmazzuk ezt a büntetést annál, aki eltér a szokástól; pl. aki félünnepeken nyiratkozik, vagy aki cipőt vesz fel a gyász napjaiban, vagy ami hasonló ehhez mindabból, ami szokás, ha eltér attól, tizenhárom ütést kap. De a testen nincs megállapított helye, azért amily módon ütjük rajta a negyvenet, ha az szükséges, ugyanoly módon ütünk tizenhármat, ha annak szüksége felmerül. Ha valaki azonban megszeg egy a tórában megállapított tilalmat, arra ránehezedik negyven ütés, ha nem jár a parancsal halálbüntetés.

X. Mondja a misna: ²⁾ »A tanuk megesketése csak a férfiaknál történik, de nem az asszonyoknál stb;« és ez azokból az esetekből való, ahol előnyt adunk a törvényszéknek mással szemben.

XI. Mondták a bölcsek: ³⁾ »Amémar megengedte, ha az egyik tanu írásban, a másik pedig élőszóval mondta el a tanubizonyoságot« s azt is mondták: ⁴⁾ »A tudósok társasága megkérdezte R. Jirmijától, vajjon az élőszóval és írásban tanuskodók tanubizonyosságai összegezhető-e« és e kijelentés végén az olvasható: »Azt válaszolta nekik: nem vagyok méltó arra, hogy ti kérdést intézzetek hozzám, de a ti tanítványotok véleménye az, hogy összegezhető« és ez a törvények alapjai közül való, amelyet szigorúan meg kell tartani.

XII. Baba-Mecia ⁵⁾ את הַיְשִׁבֵי אֵת הַפְּעִילִים c. fejezet elején a következő van: »R. Eliezer b. Simon szenvedésének összes évein nem halt meg senki ideje előtt« és ez bizonyíték arra, hogy az emberek idejük előtt is meghaltak s szükséges, hogy vonatkozásba hozza ezt a határidőről szóló kijelentésükkel, mivel a halál szerintök csak az előre megállapított időben következhetik be.

XIV. Bizonyíték arra, hogy ⁶⁾ וְיִשְׁאַלֵה אִשָּׁה ajándékkérést jelent, minthogy Isten ezt csak a kivonuláskor parancsolta meg nekik

¹⁾ Mákoth 22 a.

²⁾ Sebuoth 30 a.

³⁾ Baba-Batra 165 a, b.

⁴⁾ ibidem.

⁵⁾ 85 a.

⁶⁾ M. II. 3. 22.

oly időben, amikor nem illik, hogy azt mondja az ember: »kölesönözz nekem«, mert akkor sietségben van. A nyelvből is lehet erre bizonyítékot felhozni számos versből; a legdöntőbb ezek közül: »Ajándékul kértem őt Istentől.«¹⁾ »Az összes napokra, amíg ő él, ajándékul van kérve Istentől.«²⁾ stb.

Amit a misna mond:³⁾ »Áb hó 9-én határozottatott el őseinkről, hogy nem fognak bejutni az országba« és ami ezen időpont kiszámításának módját illeti, az a következő: Ijjár hó huszadikán stb. XV.

Azt mondják bölcseink Joma tractatusában:⁴⁾ »Az egymást átkaroló kerubok« ez jól van magyarázva abból, amit előzőleg mondtak ezzel kapcsolatban. És ez aszerint van, amint megmagyarázzák az írásnak következő szavát:⁵⁾ »Amint belekarol a férfi a feleségébe« stb. XVI.

Az A) kéziratban levő responsumok tartalma.

Ezen arabnyelvű kézirat két responsumot tartalmaz, de — sajnos — mindkettő hiányos. Az egyikből a kérdés maradt meg, a másikból a felelet. De e töredékekből is megállapíthatjuk a kérdések tartalmát. Az egyik responsum — mint a fent közölt magyar fordításból is kitűnik — a következőkről szól: Ruben árut küldött Simonhoz, hogy azt városában eladja. Simon az árut megkapta, eladta, de az érte kapott összegnek csak egy részét küldötte meg Rubennek, a másik része nála maradt. Közben Simon meghalt, Ruben pedig fiától kéri pénzét, kérdés: mi a kötelessége Simon fiának Rubennel szemben? A felelet — mint említettem — hiányzik. I.

A másik responsum, amelynek csak a felelete van meg, arról szól, ha *A* tartozik *B*-nek egy bizonyos összeggel, amelyre váltót adott. *B* a váltót rábízta *C*-re, hogy részletenként hajtsa be az adósságot. *A* pedig meghal, behajthatja-e *C* az II.

¹⁾ Sam I. 1. 28.

²⁾ Sam I. 1. 28.

³⁾ Tanith 26 b.

⁴⁾ 54 b.

⁵⁾ Kir. I. 7. fej. 36. o.

adósságot *A* gyermekein? Nem kell-e tartanunk attól, hogy *A* már megfizette az adósságot *B*-nek, mielőtt pedig *C*-t erről értesíthette volna, a halál elragadta?

Gáonunk véleménye az, hogy az adósságot csak eskü alatt hajthatja be az árvákon.

A *B*) kézirát tartalma s magyarázata.

Ezen responsumok töredékének első fele Hájá gáontól való, mert az egésznek leírása egy másoló keze munkája, aki a végén aláírva nevét, azt a megjegyzést is hozzáfűzi, hogy Háj irataiból való. Az itt előforduló responsumok — kettő kivételével — kiadatlanok. Ezek részint a talmudban előforduló idegen hangzású ritka kifejezéseket, részint a zavaros értelmű talmudi részleteket magyarázzák.

- I. A gáon megvilágítja a Baba-Mecia tractatusnak 31. lapján tárgyalt részletet, mely szerint a szőlőben legelő barom nem tekintetik elveszettnek s így annak megmentése ebben az esetben nem kötelező. Mert csak akkor volna kötelező, ha a barom megvadulva futna a szőlőben, mivel akkor annak a veszélynek van kitéve, hogy kárt tesz magában, megsebezvén magát a szőlőben levő fákon. Itt a gáon az értelem magyarázata közé igen ügyesen beleszövi a **בַּשֵּׁבִיבָא** szó magyarázatát, mely szerinte ugyanannyit tesz, mint az arab **مَعْرَب**, amely »megsebezés«-t jelent. A szó maga összefügg az arab **شَكَف** és a latin »scabo-val, amely szavak sebet jelentenek.

Folytatólagosan a Baba-Mecia 16. *b.* lapján előforduló következő kifejezést magyarázza: »**אֵי שִׁיבִי דְּסִפִּיא זֵרָה**«, a váltó írójának a béréért visszatartja a hitelező a már kifizetett váltót, míg az adós ki nem fizeti az írónak bérét. Rási az említett helyen a gáonnal egybehangzóan magyarázza ezt a kifejezést.

Az »**אֵי שִׁיבִי**« kifejezés magyarázatánál az arabból felhozott bizonyítéka nem egészen találó, mert az arab **بَلَى** csakis a negatív kérdésnek a megerősítő partikulája, míg az **אֵי שִׁיבִי**-nak jelentése szerinte pozitív kérdésre felel.²⁴⁾

- II. (95.) Azzal a kérdéssel fordultak a gáonhoz, hogy magyarázza meg Tamid III. 6. lapján levő **אֵהָר פִּוְתָהּ בֵּין** kifejezésnek

értelmét. Itt ugyanis arról van szó, hogy a templom csarnoka kapuinak a megnyitásához két kulcs vált szükségessé. Az egyik kaputesak nagy fáradsággal sikerült megnyitni; a másik könnyebb szerrel is megnyílt. Hogy a misnának említett kifejezése nem világos, mutatja az a tény is, amely szerint Baba-Mecia tractatus 33. lapján láthatjuk, hogy Sámuel sem értette. Az Aruch szerzője szerint e szó ablakot jelent.²⁵⁾

Közben a gáon ortográfiai hibát is javít, mondván, hogy ott nem הַחַיִּי , hanem הַיִּשְׁתִּי olvasandó, ami alatt a honá-t kell érteni s egyenlő az arab حائط -tal. Végül ki kell még emelnünk, hogy nem a M. I. 41. 32.-ben előfordul הַבַּיִת הַזֶּה -ra gondol a gáon, mert Onkelosz ezt úgy fordítja: הַבַּיִת הַזֶּה , hanem V. 13. 15.-re.

Baba-Batra 15. b. lapján Jób tulajdonságainak felsoro- III. (96.) lásánál azt mondja Raba bár Sámuel: $\text{מִמֶּנּוּ שֶׁל עוֹלָם נִתְּן שִׁיעוֹר פִּיּוּטָהּ}$. Ennek értelmét gáonunk akképen magyarázza, hogy a világ a kereskedésnél a legkisebb pénzegységénél csekélyebb összegre nem fektet súlyt, de Jób, akár tőle vásároltak valamit, akár ő vásárolt mástól, mindig akképen intézte ügyét, hogy a legminimálisabb összeget is megtérítette üzletfelének. Megjegyzendő, hogy gáonunk nem szószerint, hanem commentárral bővítve citálja a talmudi helyet. De ennél érdekesebb a gáonnak a traditionalis láncolatról szóló megjegyzése, mely szerint az egész talmudban nem tradál Rabá Sámuelettől közvetlenül, mert nem volt tanítványa, hanem tanítványainak a tanítványa. Ez a megjegyzés természetesen meg is felel a tényeknek, mert mint ismeretes,²⁶⁾ Sámuel meghalt a 3. század közepén, Raba pedig vagy egy századdal később.²⁷⁾ Végül nem lesz fölösleges fölemlíteni, hogy a gáon a talmudot « הַמִּישָׁה » szóval jelöli, amely kifejezés már a talmudban is előfordul.²⁸⁾

A gáon itt ugyancsak Baba-Batra tractatus egyik zavaros IV. (97.) helyének (145b) magyarázatát adja. Még pedig igen szépen s összefüggően magyarázza a talmudnak hasonlatát a tanítványok három osztályára vonatkozólag. A három osztály a következő: 1. agadista; 2. lángeszű vitatkozó; 3. tradicionálista.

Az agadista reális értékére nézve hasonló az ingatlanok s áruk (קְרָאָוּרָא ; פִּיקֻזְטָא) tulajdonosához, aki kevés pénz fölött rendelkezik, mert a tulajdonát képező birtok csekély

értékü. A lángeszü vitatkozóknak nagy előnye abban áll, hogy minden dolognak a mélyére tekint s minden hallott dolgot képes a maga szájaúze szerint átalakítani s így az igen gyarapodik keze alatt, ennek pedig reális haszna van, ennél fogva nagyon helyesen hasonlítja össze a talmud a pénzarisztokratával (עתידי תקיע). De ezek között a legnagyobb a tradicionálista, mert a tradíció minden tudásnak az alapja, nélküle tudás meg nem állhat, amint a világ nem állhat fenn gabonakereskedő (בישיה) nélkül. S ezért e kettő hasonló egymáshoz. Megjegyzendő, hogy a gáon citálta Szifré éppen ellenkezője annak, amely rendelkezésünkre áll a bölesről és értelmesről szóló kijelentése tekintetében, felesclérvén a két fogalmat.²⁹⁾

A בימיבי a görög σομμη-ból származik, amely szó pompát jelent.

Ezen responsum csekély eltéréssel megvan Wertheimer Jeruzsálemben kiadott »קהלת שלמה« gyűjteményében, de hogy szerzője nevére világosságot derítsek, mert ott névtelen, — kéziratunkból ugyanis kitűnik, hogy Hájától való — ismételten hozom.

V. (98.) Jelen responsumban gáonunk megmagyarázza a Baba-Batra 146a lapján előforduló התייט kifejezést. Szerinte ezt oly nőről használják, akinek hiányzik a szaglási képessége. Magának a betegségnek neve: התייט s bebizonyítja ezt a Jecira könyvből. A gáon előtt azonban más példány lehetett, mert a rendelkezésünkre álló példányokban gáonunk citátuma nincs meg.

VI. (99.) A talmudban igen elterjedt jogi szabály a következő: Ha valaki az ellene támasztott követelésnek egy részét bevallja, eskü kötelezi a többire. Némelyek azonban azon nézetüknek adnak kifejezést, mely szerint ha valaki ellen kettős követelést támasztanak s az egyiket bevallja, a másikat pedig teljesen tagadja, akkor is meg kell esküdnie, mert ez a kettős követelés mintegy összeforrott s ha az egyiket bevallja, olybá vétetik, mintha egy egységes követelésnek egy részét vallotta volna be, ennél fogva meg kell esküdnie. Ennek a nézetnek képviselői: Sámuel és R. Jochánán, Res Lákis ellenfele. Amikor R. Izsák hallotta R. Náchmántól, hogy Sámuel és R. Jochánán nézetén van, örült. De R. Náchmán így szólt hozzá: mit örülsz, hiszen Res Lákis, az ellenfél, bizonyára vitatkozik R. Jochánánra?

Erre Izsák — gáonunk magyarázata szerint — azt mondja, hogy Res Lákis akkor nem vitatkozott, mert borivással volt elfoglalva. Némelyek szerint pedig itt nem מִיִּשְׁהָא, hanem מִיִּשְׁהָא olvasandó s ez gáonunk szerint annyit jelent, hogy R. Lákis fáradtsága miatt nem birt vitatkozni ellenfelével.

A R. Chánánnél Sebuoth illető helyén ugyanígy magyarázza, mint gáonunk, míg Náthán, az Áru^{ch} ³⁰⁾ szerzője s Rási יהוה היה מִיִּשְׁהָא kifejezést úgy magyarázzák, hogy Res Lákis bevárta R. Jochánán nézete kifejezésének a végét s amikor ő erre felelt, R. Izsák már nem volt jelen s így nem tudta, hogy Res Lákis vitatkozik-e vele e tárgyban.

Azon kérdésre, hogy az ámoszi versben: וְאָמְרָהוּ עַל אֲדִינְךָ יְיָ hol van célzás az ötös csoportra, gáonunk igen racionalisztikusan válaszol, amennyiben kijelenti, hogy ez csak agadikus magyarázat s az 5. számmal nem azt akarja R. Chalafta megállapítani, hogy kizárólagosan öt legyen, csak kerekszámot mond.

VII.
(100.)

Ezen responsum — némi eltérésektől eltekintve — szó szerint megvan Harkany responsum-gyűjteményében ³¹⁾ s csak azért hozom itt még egyszer, mert az előttem fekvő kézirat alapján megállapítható, hogy szerzője Hájá gáon, nem pedig — mint Poznanski S. állítja ³²⁾ — atyja, Serira gáon. Fontossága különben abban áll, hogy a jeruzsálemi talmud képezi egyik idézetét s így hozzájárul azon vélemények gyöngítéséhez, melyek szerint a gáonok vagy egyáltalában nem, vagy csak igen keveset foglalkoztak a jeruzsálemi talmuddal. Ezen véleménynek főképviselője Rappoport S. L., ³³⁾ aki Chajes cáfolata ellenére ³⁴⁾ iparkodik azon nézetét igazolni, ³⁵⁾ mely szerint csak az utolsó két nevezetes gáon: Serira s Hájá használták a jeruzsálemit, de ők is nagyon elvétve. Ebben támogatja a jeruzsálemi talmud nagy ismerője: Frankl Zachariás is, aki több helyről hoz bizonyítékot ³⁶⁾ arra vonatkozólag, hogy Sza'adja gáon volt az első, aki foglalkozott vele. Ezen nézettel szemben azonban igen hevesen állást foglal Halévy, aki nagy meggyőződéssel hangoztatja s több helyen bizonyítja, ³⁷⁾ hogy már R. Ámrám gáon ³⁸⁾ hozza az említett talmudot. Legújabban foglalkozott e kérdéssel Poznanski Sámuel, aki a gáoni irodalomban citált összes jeruzsálemi talmudi helyeket összegyűjtve

VIII.
(101.)

s csoportosítva arra az eredményre jut,³⁹⁾ hogy Rappoport a fent említett véleményével igen közel jár az igazsághoz, mert csak Serira s Haj gáonok foglalkoztak tüzetesebben a jeruzsálemivel, az előző gáonok pedig csak nagyon elvétve.

Még egy igen nevezetes momentuma e responsumnak, mint már fent említettem az, hogy a másoló ismeretlen neve mellé arab nyelven odajegyezte, hogy ezeket Hájá gáon irataiból vette.

IX. (1.) Sza'adjának a מַטַּת מִדְּוֹת mennyiségéről itt közölt véleménye nem talált visszhangra. Maimuni szerint⁴⁰⁾ külföldön csakis a מַטַּת מִדְּוֹת büntetést lehet a bűnösre mérni s ezen büntetést ő az ember erejéhez mérten állapítja meg.⁴¹⁾

X. (2.) Itt a gáon három esetet hoz fel a talmudból, hol a törvény rendkívüli jogokkal ruházza fel a törvényszéket. Ezek egyike a tanuvallomás körüli jog. A zsidó törvények szerint úgy a szem-, mint a fültanunak kötelessége tanuvallomást tenni.⁴²⁾ A tanuvallomás tétele azonban csak akkor jár felelősséggel, ha az a törvényszék előtt történik.⁴²⁾ Második joga a törvényszéknek az, hogyha a két ellenfélnek egyforma esélyei vannak a pörös ügyben, saját hatásköre és belátása szerint döntheti azt el.⁴³⁾ A harmadik joga pedig az, hogyha szükségesnek tartja, elítélheti s büntetheti a vádlottat akkor is, ha a tóra nem hatalmazza föl reá. A szem- és fültanunak tanuvallomásainak összegezését Sza'adja igen fontos törvénynek tartja. Ez megerősíti azt a tényt, hogy a tanuvallomás nagy jelentőséggel bírt.

XII. (3.) Egy roppant tág fogalmú kérdést érint responsumunk az ađjál-lal (اَدَّال). A szó maga azt az időtartamot jelenti, amit Isten minden halandó életének megállapít. Nagy vita folyik — mint Goldziher egyik értekezésében bőven fejtegeti⁴⁴⁾ — az iszlám dogmatikus iskolái között az ađjál vallásos fogalmáról; főképpen arra a kérdésre vonatkozólag, vajjon az élet megszakítása tartozik-e Isten által meghatározott اَدَّال hatáskörébe? Vajjon az اَدَّال-ról szóló tanok szellemében a halál természetellenes neme azonos-e az isteni determinációval s az Örökkévaló mindentudásában el volt-e ez határozva? Az asariták mindezen kérdésekre igennel felelnek.

Ellenben a mutaliziták azt a nézetet vallják, hogy a gyilkolás független minden isteni determinációtól.⁴⁵⁾

A vallásfilozófiában a zsidóknál az adjal ingadozó álláspontot foglal el. Chizkijáhu király életének meghosszabításával kapcsolatban kérdés intéztetett Hájá gáonhoz, aki három irányban szól e kérdésről.⁴⁶⁾ 1. Isten praescientiájában beállhat-e változás? 2. Az élettartam (אֲדָתָא) meghatározásának kérdése. 3. Ezen nézetek gyakorlati következményei. Háj szerint Isten tudja, hogy valami be fog következni egy bizonyos dolog megtörténtével s nem fog bekövetkezni annak megtörténésének elmaradásával s azt is tudja, hogy ez a dolog hogyan történt volna. Ezt már 100 évvel előbb Sza'adja is mondja.⁴⁷⁾ Kaufmann szerint⁴⁸⁾ ez nem véletlen találkozása a gondolatoknak, hanem Sza'adjától való függés. Az élet megszakításában Hájá az ásáriták nyomában jár, a gyilkos büntetését pedig akkép akarja igazolni, hogy gonosz dolog elkövetéseért jár ez a büntetés.

Két ember közötti ügy lebonyolítása a zsidó törvények XIII. (5.) szerint megerősítésre szorul. E megerősítés két tanu jelenlétében történik s e tanuk mintegy felelősséget vállalva az ügy rendes lefolyásáért, a szerződést, ill. az ígéretet tevő félnek a szavát megszerzik s kötelezik azt arra, hogy ígéretét betartsa. Az ígéret vagy egyszerű, vagy feltételhez kötött. Utóbbi nagyobb kötelező erővel bír, mint előbbi. E körül fordul meg responsumunk tartalma. Jelen esetben az ígérő fél az asszony, aki a férj kívánságára, két tanu jelenlétében, a ketuba elvesztésének terhe alatt kijelenti, hogy bizonyos asszonyok társaságától tartózkodni fog. De ígéretét nem tartotta be, a férj ragaszkodik megállapodásukhoz s a ketuba összegének folyósítása nélkül akarja elbocsátani. Ehhez — gáonunk szerint — nincs joga, mert a megállapodás nem tekintetik feltételhez kötött megállapodásnak. A férj feleségét különben csak kicsapongó asszonyok társaságától tarthatja vissza, ketubájának összegét ebben az esetben is csak előzetes figyelmeztetés után tagadhatja meg. E nézetet vallja Maimonidesz is.⁴⁹⁾

Ezen arabnyelvű responsumban a gáon több helyről XIV. (6.) bizonyítja, hogy Móz. II. k. 3. 22. versében előforduló יִשְׂאֵלָהּ וְיִשְׂאֵלָהּ nem annyit jelent, mint »kölsönkérés«, hanem »ajándékul

kérés«. Ennek a háttére bizonyára az, ami Ibn Ezrá ide vonatkozó helyén olvasható, hogy t. i. voltak oly áramlatok, amelyek az Egyiptomból kivonult izraelitákat csalóknak akarták megbélyegezni, de Ibn Ezra az Isten parancsára való hivatkozással tér ki a vád alól. Ugy látszik, hogy Szaádjának ezen fordítása, amely a Táfszirban is megvan, kikerülte figyelmét. Abul Valid a *كتاب الأصول* c. munkájában *ישאל* cikkely alatt azt mondja: *ישאלה אשה משנתה* = *הבקש מהנה*, de nem említi, hogy e magyarázat kitől való.

Érdekes, hogy Bachja a commentárjának ide vonatkozó helyén a R. Chánánnél nevéhez fűzi e magyarázatot.

XV. (7.) Ezen responsumban Száádja bibliai adatok alapján igazolja a misna azon kijelentését,⁵⁰ mely szerint Áb hó 9-ik napján határozottat el, hogy az Egyiptomból kivonult nemzedék nem jut el Palesztinába. Száádja gáon egy borájta alapján végzi e számítást,⁵¹ melyet majdnem szószerint vesz át. Ez a tény arra enged következtetni, hogy a kérdés intézője e borájtát nem ismerte. S így igaza van Grätznek, midőn azt állítja,⁵² hogy a babiloni talmud a VII. században csak kevésé volt elterjedve, mert — mint látjuk — még a 10. században, Száádja idejében is ily állapotokra akadunk. Ezt a nézetet vallja Weisz is, midőn azt mondja,⁵³ hogy a gáonok törekvése az volt, hogy a népet a talmud tanulmányozására serkentsék.

XVI. (8.) Ezen responsumban, mely arab nyelven iratott, a Joma tractatus 54^b elején levő *כרובים המערים* kifejezést akképpen magyarázza Száádja gáon, hogy az egymásba fűződő kerubokat jelent.

JEGYZETEK.

¹⁾ L. Ábrahám b. Dávid: Szefer Hakkabbala Neubauer-kiadás, 62. old. és Serira levele u. o. 34. o.

²⁾ Vorlesungen über den Islam 7. o.

³⁾ u. o. 38. o. s az Iszlám 362. oldal.

⁴⁾ L. Goldziher: Az Iszlám 365. oldal.

⁵⁾ L. erről bővebben Geschichte der Juden V. 13. jegyz.

⁶⁾ Grätz szerint a »gáon« szó is (V. 140. o. 2. j.) vagy arab vagy perzsa eredetű lehet. Az Áruch Hassalem szerzője több helyről hoz ugyan bizonyítékot arra, hogy már az amorák idejében is szerepelt a gáon szó, de a gáonok idején mint politikai és vallási jogokkal bíró faktor a szó maga is egészen más fogalommal bír.

⁷⁾ Neubauer-kiad. 34. old. lenn.

⁸⁾ Dorothea-risonim III. 151.

⁹⁾ U. o. 153.

¹⁰⁾ Grätz a fent említett helyen; Weisz: Dor-dor V'dorsáv IV. 12—13.

¹¹⁾ Saaré Tesuba 99.

¹²⁾ L. Ginzberg: Geonica 85. old. הביאו לפניכם האינים ועינים ודין זה.

¹³⁾ L. u. o. 326. old., ahol a vitában résztvett tudósok fel vannak sorolva.

¹⁴⁾ L. erről bővebben Poznanski Sámuelnek עיניים שונים c. értekezését s számos responsumhoz írt megjegyzéseimet.

¹⁵⁾ L. Weisz I. H. Dor-dor V'dorsáv IV. k. 17. és 19. Ezt a feltevést az a tény is megerősíteni látszik, hogy a gáonok idején kiadott vallási törvények gyűjteményei magánemberek munkája. (Simon Kijará és R. Acha). Ami R. Judáj gáon »Háláchoth Pesukoth« gyűjteményét illeti, az valószínűleg inkább az iskolák irányítására készült, mint közhasználatra és csak később került közforgalomba. Mert ha szerzője a népnek szánta volna s már közkézen forgott volna, akkor Kijará a Háláchoth Gedoloth gyűjteményébe nem vett volna fel belőle részleteket.

¹⁶⁾ L. Saaré Cedek 25. o. 15. s még számos helyen; ez a tény arra a feltevésre jogosít fel bennünket, hogy az iskolák a beérkezett kérdé-

sekről s az azokra adott válaszokról jegyzőkönyvet vezettek. A kairói genizából Ginzberg-től kiadott gáoni responsumok gyűjteményéről írt egy másik dolgozatomban több ténnyel bizonyítom e feltevésemet.

¹⁷⁾ L. RĀBĀD Eskolja I. 1. és II. 111.

¹⁸⁾ Lyki gyűjtemény 14.

¹⁹⁾ Sääré Tesuba 5.

²⁰⁾ L. Rappoport: R. Hájá biográfiáját.

²¹⁾ Lyki gyűjt. 98.

²²⁾ RĀBĀD Eskolja I. 6.

²³⁾ Taám Zekénim 54—57.

²⁴⁾ Az »רַבִּי רַבָּה« szó több helyen fordul elő s pedig Baba-Batra 168^a, Chulin 59^b, Baba-Mecia 8^b, de a szóban forgó valószínűleg Baba-Meciabeli, mert a két előbbi tárgy szintén onnan van véve.

²⁵⁾ L. erről Grätz értekezését Zeitschriftjának XXIX. 289. oldalán.

²⁶⁾ Serira levele Neubauer-kiad. 29. old.

²⁷⁾ Hyman A.: »Toldot Tenáim Veámoróim« c. munkája II. kötetének 1085. oldalán azt mondja, hogy ez a Raba, aki a babiloni talmudnak csak ezen az egy helyén fordul elő R. Aba név alatt, a jeruzsálemi talmudban állaudóan ezen a néven szerepel.

²⁸⁾ Tanith 24^a és Szanhedrin 106. b. s másutt.

²⁹⁾ Friedmann-kiadás 67^b תַּבְּוִיִּים וְנַבְּוִיִּים kikezdés.

³⁰⁾ שְׂרָה-cikkely alatt.

³¹⁾ Zichron Iárisonim 36. resp.

³²⁾ Studien zur gaonäischen Epoche c. értekezése 28. old.

³³⁾ R. Niszim biográfiája 16. jegyzet.

³⁴⁾ Igereth Bikkoreth I. 7. c. s. II. 34. b.

³⁵⁾ Kerem Chemed VI. 228.

³⁶⁾ Mebó Ha-jerusálemi 132. a.

³⁷⁾ Dorot Harisonim III. 66.

³⁸⁾ Működött a IX. század közepén.

³⁹⁾ Stud. zur. gaon. Epoche 34. old.

⁴⁰⁾ Hilchoth Szánhedrin XVI. 3.

⁴¹⁾ U. o. XVII. 1.

⁴²⁾ Sebuoth IV. 1. misna; Maimuni Hilchoth Sebouth IX. 1—2.

⁴³⁾ A שְׂרָה דְּרַבִּי kifejezés jelentésében nézeteltérés van Rási s unokája, a R. Tani között. Előbbi szerint (Ketuboth 85^b) ez annyit jelent, mint vetni, dobni, feltételezni, akiről a törvényszék feltételezi, hogy az igazság az ő oldalán van; utóbbi szerint (Gittin 14^b וְכַתָּן ki-kezd. Toszáfoth) teljhatalmú döntést jelent. Végeredményben — mint látjuk — lényeges különbség alig van a kettő között.

⁴⁴⁾ L. Encyclopaedie des Islam Aqjal alatti cikkelyt.

⁴⁵⁾ L. a mutaziliták nézetét Schahrastani: »Religions partheien und Philosophen-Schulen« c. munkája első részének (Haarbrücker-fordítás) 50. old.

⁴⁰⁾ Wertheimer קהלת שלמה 2. oldal a héber ford., 74. oldal az arab szöveg.

⁴¹⁾ Emunoth Vedeoth III. elején és VI. fej. közepén.

⁴²⁾ »Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft« II. kötet 76. old.

⁴³⁾ Isuth XXIV. 14.

⁴⁴⁾ Ta'ánith Misna IV. 1.; gemara 26. b.

⁴⁵⁾ U. o. 29a.

⁴⁶⁾ Geschichte der Juden V. 143.

⁴⁷⁾ Dor-dor V'dorsáv IV. 14.

A kéziratokról s azoknak nyelvi sajátosságairól.

Az előttünk fekvő gáoni responsumok két töredékét azon Kaufmann-féle kéziratok közül választottam, amelyek ezideig kiadatlanok. Mindkét töredék hiányos, különösen pedig az általam A.-val jelzett arab kézirat, azonban a reánk maradt részekből is megállapíthatjuk tartalmukat.

Hogy ezen kéziratok mily korból származhatnak, az az írásból nem tűnik ki. A héber részlet végén olvasható ugyan a másoló neve, de erről bővebbet nem tudunk.

Ami a szöveg stilusát illeti, meg kell jegyeznünk, hogy eltekintve a kisebbszerű felületességektől, amilyen pl. az, hogy az arab szövegben sok az oly héber kifejezések száma, amelyek helyett az író könnyű szerrel arab szavakat választhatott volna, úgy a héber, mint az arab szöveg folyékony, sima nyelven iratott. Egy sajátosságos jelenség tapasztalható responsumainkban, amellyel ezen irodalomban különben ritkán találkozunk s az, hogy a gáon, mielőtt a hozzá intézett kérdésre válaszolna, az abban esetleg előforduló helyesírási hibák kijavítására szorítkozik. (B. kézirat I. responsum s mások.)

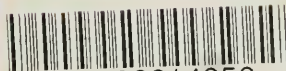
Az egyes helyeken citált talmudi részletek nem szószentiek, hanem magyarázatokkal vannak kibővítve (B. kézirat III. resp.). Mig Száádja a hébernyelvű responsumokat tiszta héberséggel írta, addig Hájá övéit arammal kevert héber nyelven írta, amelyekben elvéve görög, perzsa s arab szavak is előfordulnak. Az első arab kéziratban különben vulgáris kifejezés is van: **מִתַּנֵּעַ רִבְנֵי** = Rubené (gen.).

Ami az írás külsejét illeti, meg kell említenünk, hogy a szabályosságra s orthográfiai helyességre nagy gondot fordí-

tottak. Ha az egyik sor végén nem fért ki a szó hosszúsága miatt, akkor a következő sorba írták, de hogy a többieknél rövidebb sor el ne rontsa a szöveg külsejét »~« jelekkel töltötték azt ki. Az arab szövegben hiányoznak a szükséges pontok, ami sok helyen nagy zavart okoz. De különben ez az arab nyelvnek egyik sajátossága és az ebből keletkezett eltérések a Korán kommentátorai között gyakori vitákra adtak alkalmat. (A سورة النساء 86. versében levő فتبينوا szót Hamza s Al-Kiszajju Koránmagyarázók — Baidawi állítása szerint — فتشبهوا-nak olvassák.)

A praeposíciókat rendszeren egy szóba írják a hozzátartozó főnévvel.

Végül meg kell még említenem egy sajátosság jelenséget, még pedig azt, hogy a 𐤁𐤃 = botütést mérni szót 𐤁 betűvel is írták, mert a gáon a kérdés intézőjének azt írja válaszában (B. kézirat, IX. resp.), hogy a babiloniaiak 𐤁 betűvel írták e szót.

007603214050

27/T39

30

1892.

NO. OF COPIES

CARD (please type)

1076
RESERVED
Tudományos
A Magyar és héber kézir-
tárának arab és héber kézir-
tai

1912
PRICE
\$3.20

ITEM NO.
List 4, #47

LOCATION

COUNTER
SIGNED BY
BW

REQUESTED BY

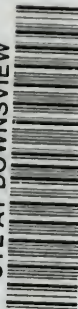
BW

—
RY
—
KET

BM
522
A1G36
1912
C.1
ROBA

UTL AT DOWNSVIEW

D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 11 12 19 06 002 7